

ساختار قشربندی اجتماعی و خوشه‌بندی فرهنگی - اجتماعی محله‌های شهر تهران^۱

صلاح‌الدین قادری^۲

تاریخ دریافت: ۹۶/۱۱/۱۷ تاریخ پذیرش: ۹۷/۰۸/۱۹

چکیده

مقاله حاضر با هدف توصیف و تحلیل جامعه‌شناختی و ترسیم نقشه ساختار قشربندی اجتماعی و خوشه‌بندی محله‌ها و مناطق تهران تدوین شده است. روش مطالعه کمی، و حجم نمونه ۱۲۰۰۰ خانوار در ۱۰۵ محله از مناطق ۲۲گانه شهر تهران است. مقاله حول دو شاخص قدرت اقتصادی و پایگاه اجتماعی به قشربندی اجتماعی، و با استفاده از دو شاخص تعلق محلی و میزان استفاده از خدمات محله به خوشه‌بندی محله‌ها می‌پردازد. یافته‌ها بیانگر توزیع قشربندی اجتماعی تقریباً واضح ساکنان شهر تهران بر مبنای مناطق بالای شهر و پایین شهر است. البته موارد استثنا در هر دو مورد وجود دارد. بر اساس نتایج، سه شاخص قدرت اقتصادی، پایگاه اجتماعی و تعلق محلی - به‌عنوان مفاهیمی که بیانگر ثروت، منزلت و رضایت از محل زندگی‌اند، هم‌بستگی معنادار و زیاد دارند. نکته قابل توجه، تجمیع این سه شاخص در محله‌های مناطق ۱، ۲، ۳ در سطح بالا و در محله‌های مناطق ۱۵، ۱۶، ۱۷ و ۱۸ در سطح بسیار پایین است که بیانگر یک دوقطبی روشن در این حوزه است و ممکن است منشأ مسائل اجتماعی باشد. از این رو لازم است برای کاهش پیامدهای آن سیاست‌های شهری مناسبی اتخاذ شود.

واژه‌های کلیدی: خوشه‌بندی، ساختار قشربندی اجتماعی، شهر تهران، محله، منطقه.

۱. مقاله حاضر از پژوهشی با عنوان «گونه‌شناسی اجتماعی و فرهنگی محلات شهر تهران» استخراج شده که با حمایت مالی مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران توسط مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران به انجام رسیده است.

۲. استادیار گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه خوارزمی تهران، salahedin.gh@gmail.com

طرح مسئله

قشربندی اجتماعی یکی از مهم‌ترین واقعیت‌های اجتماعی است که در همه نظام‌های اجتماعی به چشم می‌خورد و به صورت مشهود و اجتناب‌ناپذیر بر شیوه‌ها و سبک زندگی، سازماندهی اجتماعی، تقسیم کار، برخورداری از مزایا و... تأثیرگذار است. از نظر برخی صاحب‌نظران، اهمیت قشربندی از آن جهت است که به‌عنوان یک متغیر مستقل بر متغیرهای اجتماعی تأثیر می‌گذارد و ریشه بسیاری از مسائل اجتماعی است. درعین‌حال، خود معلول عوامل دیگری است (رفیع‌پور، ۱۳۸۷: ۴۳۹). مطالعه قشربندی اجتماعی از آن جهت حائز اهمیت است که قشربندی عامل تفکیک و تمایزات خاصی است که نمود آن در حوزه سبک زندگی در دنیای امروز به شدت گسترش یافته است. تفکیک و تمایزات ناشی از قشربندی اجتماعی و نظام طبقاتی، یکی از حوزه‌های اصلی تحلیل جامعه‌شناختی است و همواره یکی از محورهای اصلی نظریه‌پردازی بوده است (وبلن، ۱۳۸۰؛ بوردیو، ۱۳۹۰؛ و...). ملوین تامین درمورد اهمیت مطالعه قشربندی در جامعه‌شناسی می‌گوید واقعیت‌ها به‌خوبی نشان می‌دهد که در کارکرد هر نظام قشربندی، دست‌کم چهار فرایند دخیل است: افتراق، طبقه‌بندی، ارزیابی و پاداش‌دهی (۱۳۸۸: ۱۲). چهار کارکردی که تامین برای قشربندی بیان کرده است، پیامدهای نظام قشربندی هم هستند و مطالعه قشربندی و آگاهی از وضعیت آن در درون یک ساختار اجتماعی خاص می‌تواند گویای وضعیت افتراق‌ها و تمایزات اجتماعی میان گروه‌های مختلف اجتماعی، طبقه‌بندی و لایه بدنی سلسله‌مراتبی، داوری، قضاوت و ارزیابی گروه‌های اجتماعی و تقسیم مزایا و پاداش‌های اجتماعی در جامعه باشد.

مفهوم قشربندی با تکمیل و توسعه مطالعه نابرابری و بسط‌دادن مطالعات این حوزه به صورت روزافزونی در مطالعات جامعه‌شناسی جایگاه پیدا کرده است. برخی نویسندگان، نابرابری‌های ساخت‌یافته و ماندگار از نظر اجتماعی را قشربندی تعریف کرده‌اند. آنتونی گیدنز در ساده‌ترین تعریف از قشربندی، آن را به معنای نابرابری‌های ساخت‌یافته میان گروه‌های مختلف مردم می‌داند و معتقد است جوامع بشری را می‌توان مرکب از قشرهایی تصور کرد که به صورت سلسله‌مراتبی کنار هم قرار گرفته‌اند (گیدنز، ۱۳۸۹: ۴۰۸). برخی دیگر بر میزان برخورداری از کیفیت‌های مطلوب در تعریف قشربندی تأکید دارند و معتقدند قشربندی

اجتماعی نظامی است که افراد را برحسب میزان برخورداری‌شان از کیفیت‌های مطلوب رتبه‌بندی می‌کند و آن‌ها در طبقات اجتماعی متناسب با وضعیتشان جای می‌دهد. این کیفیت‌های خوشایند را فرهنگ هر جامعه مشخص می‌کند (کوئن، ۱۳۷۷: ۱۷۸). در تعریف دیگری، بر پیامدهای دستیابی به فرصت‌های زندگی در زمینه قشربندی تأکید شده است. در این تعریف، قشربندی اجتماعی به سلسله‌مراتب نظام‌مندی از مردم یا گروه‌های مردمی گفته می‌شود که در همه جوامع شناخته‌شده وجود دارد و این سلسله‌مراتب، با توزیع نابرابر منابع (نابرابری اجتماعی) و دستیابی به فرصت‌های زندگی مرتبط است (بودسکی و تیلمن، ۲۰۱۳: ۲۷۰). آنچه امروزه در حوزه قشربندی بر سر آن توافق وجود دارد این است که قشربندی رابطه تنگاتنگی با نظام طبقاتی دارد؛ به طوری که گاهی نظام قشربندی، همان نظام طبقاتی در نظر گرفته می‌شود. اغلب وقتی به قشربندی فکر می‌شود، چیزهایی مانند دارایی یا مالکیت در نظر برجسته می‌شود، اما قشربندی را می‌توان بر پایه ویژگی‌های دیگری مانند جنسیت، سن، اعتقاد دینی یا درجه نظامی نیز در نظر گرفت (گیدنز، ۱۳۸۹: ۴۰۸).

کرامپتون (۱۳۹۶: ۱۰) درباره قرابت دو مفهوم قشربندی و طبقه اجتماعی بیان می‌کند: «در جامعه‌شناسی، آرای نظری درباره طبقه اجتماعی مبتنی بر رویکرد موجود به قشربندی اجتماعی است که طبقات را گروه‌های شغلی به‌شمار می‌آورد.» او همچنین اشاره می‌کند قشربندی اجتماعی بیانگر نظم سلسله‌مراتبی روابط اجتماعی است و اصطلاحی عام برای وصف این ساختارهای نابرابری به‌شمار می‌رود. دو اصطلاح طبقه و قشربندی اغلب به‌جای یکدیگر به‌کار می‌روند. با وجود این بهتر است قشربندی را اصطلاحی عام‌تر در نظر بگیریم. تعیین جایگاه سلسله‌مراتبی در نظم اجتماعی، چه در سطح کلان و چه در سطح خرد، فراگیر و عام است. تعیین این جایگاه، هم مبتنی بر ابعاد گوناگون مادی و هم براساس ابعاد فرهنگی است و جنسیت، سن، قومیت، درآمد، منابع مادی دیگر و سرمایه‌های اجتماعی و فرهنگی را دربرمی‌گیرد؛ درحالی‌که طبقه اغلب برای توصیف نابرابری‌های مادی و ریشه‌های آن به‌کار می‌رود (کرامپتون، ۱۳۹۶: ۲۹-۳۰). با توجه به تعریف کرامپتون، در تحقیق حاضر از مفهوم قشربندی به‌جای طبقه استفاده می‌شود؛ چرا که مفهوم کلی‌تری است و ابعاد مادی و فرهنگی را دربردارد. قشربندی اجتماعی در مطالعه حاضر بر مبنای نوعی خوشه‌بندی صورت می‌گیرد. در واقع می‌توان گفت

مطالعه حاضر نوعی خوشه‌بندی محله‌هاست که بخشی از آن قشربندی اجتماعی است. در خوشه‌بندی صورت‌گرفته برای قشربندی اجتماعی، مالکیت ثروت به‌عنوان بعد مادی قشربندی و شغل و تحصیلات به‌عنوان بعد فرهنگی قشربندی در نظر گرفته شده است. بدین ترتیب، شاخص‌های اصلی در نظر گرفته‌شده برای تمایز قشرهای ساکنان محله‌های شهر تهران عبارت‌اند از: قدرت اقتصادی و پایگاه اجتماعی. با توجه به اینکه نوعی خوشه‌بندی محله‌ها هم انجام می‌شود، این خوشه‌بندی علاوه بر دو شاخص قدرت اقتصادی و پایگاه اجتماعی، شامل تعلق محلی و میزان استفاده از خدمات موجود در محله هم هست. توجه به این دو مؤلفه در کنار دو مؤلفه قشربندی اجتماعی، در درجه اول به اهمیت اطلاع و آگاهی مدیریت شهری از این مؤلفه‌ها برمی‌گردد. در درجه دوم، هم‌بستگی معنادار این دو مؤلفه با مؤلفه‌های قشربندی اجتماعی سبب درپیش‌گرفتن چنین رویکردی شده است. بدین ترتیب، پژوهش حاضر با خوشه‌بندی محله‌های تهران، از یک سو به شناختی از ساختار قشربندی اجتماعی ساکنان محله‌های شهر تهران و از سوی دیگر به مشخصات قشرها و لایه‌های تعلق محلی و استفاده از خدمات محله‌ای توسط ساکنان دست می‌یابد.

منظور از خوشه‌بندی محله‌ها، طبقه‌بندی و بررسی سلسله‌مراتب تشابهات و تفاوت‌های اجتماعی و فرهنگی محله‌های مورد بررسی است. هدف از خوشه‌بندی، ارائه تصویری سلسله‌مراتبی، طبقه‌بندی‌شده و رده‌بندی‌شده از محله‌های تهران به‌منظور بررسی ساختار قشربندی اجتماعی و سلسله‌مراتب محله‌ها از نظر برخی متغیرهای اجتماعی و فرهنگی است. محله‌ها براساس نمره میانگین شاخص خوشه‌های مختلف، به شکل سلسله‌مراتبی از هم تفکیک می‌شوند. تاکنون مطالعات و بحث‌هایی درباره خوشه‌بندی و نظام قشربندی ساکنان شهر تهران یا خوشه‌بندی محله‌های آن انجام گرفته است (عبدی و همکاران، ۱۳۸۷؛ ایازی و همکاران، ۱۳۹۰؛ ...). اما این مطالعات با اتکا به تحلیل ثانویه یا داده‌های اسنادی و تاریخی انجام شده‌اند و در آن‌ها مطالعات میدانی گسترده‌ای صورت نگرفته است.

پرسش اصلی پژوهش آن است که شهر تهران در حال حاضر از نظر ساختار قشربندی نابرابری اجتماعی در چه وضعیتی است. پرسش دیگری که حول این سؤال مطرح می‌شود عبارت است از اینکه ساختار فضایی و بافت محله و منطقه‌ای تهران از نظر برخورداری و

محرومیت از قدرت اقتصادی، پایگاه اجتماعی، الگوی مصرف‌سازی، تعلق محلی و استفاده از خدمات اجتماعی و فرهنگی محله‌ای چه تصویری دارد. لایه‌های اصلی نظام قشربندی اجتماعی در شهر تهران کدام‌اند؟ مهم‌ترین خوشه‌های قابل‌تفکیک از محله‌ها مبتنی بر مؤلفه‌هایی مانند قدرت اقتصادی، پایگاه اجتماعی، تعلق محلی و استفاده از خدمات محلی کدام‌اند؟

مبانی نظری

در نظریه‌های جدید درمورد قشربندی اجتماعی، بر مؤلفه‌های خاص قشربندی و شاخص‌های قشربندی اجتماعی بیشتر تأکید شده است. از میان جامعه‌شناسان کلاسیک، وبر بیش از بقیه به قشربندی نظر داشت؛ درحالی‌که مارکس نظرش معطوف به طبقه بود. وبر دیدگاه پیچیده‌تر و چندبعدی‌تری از مارکس دربارهٔ جامعه و قشربندی اجتماعی داشت. از نظر وبر، قشربندی اجتماعی صرفاً به طبقه مربوط نمی‌شود و از دو وجه دیگر نیز تشکیل می‌شود: منزلت و حزب. مطابق نظر وبر، تقسیم‌بندی‌های طبقاتی نه فقط از کنترل‌داشتن یا نداشتن ابزارهای تولید، بلکه از آن تفاوت‌های اقتصادی نیز نشئت می‌گیرد که هیچ ارتباط مستقیمی با دارایی‌ها ندارند. این منابع اقتصادی به‌ویژه مهارت‌ها، وجهه و اعتبار، یا مدارج و مدارک تحصیلی را شامل می‌شود که بر نوع شغلی که افراد قادر به یافتن آن‌اند، تأثیر می‌گذارد. وبر معتقد بود موقعیت فرد در بازار، تأثیر بسیار زیادی بر کل شانس‌های زندگی او دارد (گیدنز، ۱۳۸۹: ۴۱۳). امروزه تعریف طبقه چنان گسترده و جامع است که گاهی نظام قشربندی را درمی‌گیرد و گاهی بسیار خاص‌تر از آن است. از دیدگاه کرامپتون (۱۳۹۶: ۴۱) صاحب‌نظرانی که به قشربندی اجتماعی نگاه تضادی دارند معتقدند که در جوامع صنعتی، همهٔ طبقات اجتماعی بازیگران اصلی نظام قشربندی هستند.

همان‌طور که در طرح مسئله گفته شد، تأکید پژوهش حاضر بر قشربندی اجتماعی است و نه طبقهٔ اجتماعی به‌ویژه در معنای مارکسیستی آن. کرامپتون معتقد است که سه نوع معنای متفاوت برای طبقه وجود دارد: ۱. طبقه به معنای پرستیژ و منزلت یا فرهنگ یا سبک زندگی، ۲. طبقه به معنای نابرابری اقتصادی و اجتماعی ساختارمند (مرتبط با برخورداری از منابع اقتصادی

و قدرت) و ۳. طبقه به معنای بازیگران سیاسی اجتماعی بالفعل یا بالقوه (کرامپتون، ۱۳۹۶: ۴۲). طبقه در معنای اول و دوم، نزدیک به بحث قشربندی اجتماعی و نابرابری است و در معنای سوم که رویکردی مارکسیستی است، تناسبی با قشربندی اجتماعی که در تحقیق حاضر ارائه می‌شود، ندارد؛ بنابراین، در ادامه نظریه‌هایی که معطوف به تعریف اول و دوم است، مبنای پژوهش قرار می‌گیرد.

گروه‌های شغلی و شغل به عنوان مبنای برخورداری از مزایای مادی و فرهنگی، یکی از مهم‌ترین مبناهای قشربندی اجتماعی و تشخیص ساختار طبقاتی است. به عقیده کرامپتون، گروه‌های شغلی از جمله مفیدترین شاخص‌های الگوی مزایای مادی و محرومیت‌های مادی در جوامع مدرن است و به طور گسترده‌ای در پژوهش سیاست‌گذاری اجتماعی و بازار و تبلیغات به کار می‌رود (همان: ۴۳). گیدنز هم در این زمینه بیان می‌کند که هرچند این سخن به اندازه گذشته حقیقت ندارد، باز هم شغل یکی از مهم‌ترین عوامل تعیین‌کننده پایگاه اجتماعی فرد، شانس‌های زندگی او و سطح آسایش مادی اوست (۱۳۸۹: ۴۱۶). تامین هم در این زمینه بیان کرده است که نقش و وظیفه فرد، مهم‌ترین شاخص در افتراق پایگاه‌های اجتماعی است و وقتی که کار افتراق پایگاه‌های اجتماعی برحسب نقش‌ها صورت گرفته باشد، مقایسه آن‌ها با یکدیگر امکان‌پذیر است (۱۳۸۸: ۳۵).

با توجه به این دیدگاه‌ها می‌توان نتیجه گرفت که شغل معرف قشربندی اجتماعی در جوامع مدرن امروزی است و کلان‌شهرها بارزترین فضاهاى جوامع مدرن هستند. از آنجا که افراد دارای مشاغل یکسان، امتیازات، فرصت‌ها و منزلت‌های مشابه و درعین حال محرومیت‌های اجتماعی تقریباً یکسان دارند، به سبک‌های زندگی نسبتاً مشابهی پایبندند (گیدنز، ۱۳۸۹: ۴۱۸). در جمع‌بندی می‌توان گفت امروزه براساس دیدگاه جامعه‌شناسان در حوزه قشربندی اجتماعی و طبقات اجتماعی، مؤلفه‌هایی را که بیشترین تأثیر را بر فرصت‌ها و شانس‌های زندگی آن‌ها داشته باشند، می‌توان شاخص قشربندی تلقی کرد؛ بنابراین، قدرت اقتصادی مردم به عنوان مؤلفه مادی و پایگاه اجتماعی که شغل و تحصیلات مهم‌ترین مؤلفه‌های آن هستند، مبنای شناسایی ساختار قشربندی محله‌های تهران قرار گرفته است.

روش‌شناسی تحقیق

مطالعه حاضر به روش کمی و با استفاده از ابزار پرسشنامه انجام شد. جامعه آماری پژوهش شامل ساکنان محله‌های شهر تهران است که نزدیک به ۹ میلیون نفرند. واحد مشاهده، ساکنان محله‌ها و واحد تحلیل، محله‌های شهر و مناطق هستند. نمونه‌گیری براساس یک خوشه‌بندی اولیه انجام شد که براساس داده‌های پنج مطالعه پیشین (مصرف فرهنگی در شهر تهران، مسائل اجتماعی محله‌های شهر تهران، کیفیت زندگی در محله‌های تهران، مطالعه عدالت در شهر تهران موج دوم و آمارهای مرکز آمار در سال ۱۳۹۰) با شمولیت کلیه محله‌های شهری به صورت تصادفی صورت گرفت. نمونه‌ای ۱۲۰۰۰ نفری از ۱۰۵ محله تهران انتخاب شد. انتخاب نمونه ۱۰۵ محله‌ای براساس خوشه‌بندی اولیه و انتخاب واحد مشاهده در محله به شکل تصادفی و براساس حجم جمعیت محله‌ها از بلوک‌های مسکونی صورت گرفت. از همه مناطق، محله‌هایی در تناسب با تعداد کلی محله‌های منطقه انتخاب شدند. حداقل تعداد محله‌های هر منطقه ۳ و حداکثر ۸ بود.

مهم‌ترین شاخصی که بر مبنای آن خوشه‌بندی محله‌ها انجام گرفت، پایگاه اقتصادی و اجتماعی است. براساس نظریات جامعه‌شناسی حوزه قشربندی و نابرابری‌های اجتماعی، پایگاه اقتصادی و اجتماعی مهم‌ترین شاخص در قشربندی اجتماعی است. علاوه بر پایگاه اقتصادی و اجتماعی، شاخص‌های دیگر که همسو با شاخص پایگاه اقتصادی و اجتماعی بودند، از جمله تعلق محلی و استفاده از خدمات محله‌ای، برای خوشه‌بندی محله‌ها به کار گرفته شدند. خوشه‌بندی محله‌ها براساس بالاترین نمره و کمترین نمره کسب‌شده در هر شاخص برای محله صورت گرفت. کمترین و بیشترین میانگین نمره شاخص، ضعیف‌ترین و قوی‌ترین محله را مشخص کرد. سایر محله‌ها هم براساس نمره در فاصله طبقات هفت‌گانه دسته‌بندی شدند. این هفت دسته عبارت‌اند از: پایین‌ترین/ضعیف‌ترین، پایین/ضعیف، نزدیک به متوسط، متوسط، بالاتر از متوسط، خوب/بالا/قوی و بسیار خوب/بالاترین/بسیار قوی.

جدول ۱. محله‌های انتخاب شده برای نمونه‌گیری به تفکیک مناطق شهرداری

محلته‌های انتخاب شده در نمونه	تعداد نمونه‌ها از منطقه	تعداد محله‌ها	منطقه
دزاشیب، امامزاده قاسم، جماران، اوین، محمودیه، نیاوران، اراج، سوهانک	۸	۲۷	۱
پونک، فرحزاد، سعادت‌آباد، سپهر یا درختی، شهرک قدس، ستارخان آستوم، شهرآرا	۷	۲۱	۲
کاووسیه، اختیاریه رستم‌آباد، سیدخندان، امانیه	۴	۱۲	۳
اوقاف، شیان و لویزان، کاظم‌آباد، شمیران نو، علم و صنعت، مجیدآباد، تهران پارس شرقی	۷	۲۰	۴
اکباتان، جنت‌آباد جنوبی، باغ فیض، کن، سازمان برنامه شمالی، شهران جنوبی، بهاران، شهرک نفت	۸	۲۹	۵
انقلاب، ولی عصر، بهجت‌آباد، امیرآباد، جمالزاده، کشاورز غربی	۴	۱۴	۶
نظام‌آباد، مجیدیه و دبستان، امجدیه خاقانی، باغ صبا سهروردی	۴	۱۴	۷
فدک، وحیدیه، هفت‌حوض، تهران پارس، نارمک	۴	۱۳	۸
شمشیری، اسناد معین، مهرآباد جنوبی	۳	۹	۹
کارون شمالی، هاشمی، بریانک	۳	۱۰	۱۰
راه‌آهن، جمهوری، مخصوص، شیخ هادی	۴	۱۷	۱۱
هرندی، ایران، سنگلیج، دروازه‌شمیران	۴	۱۳	۱۲
اسدی، سرخه‌حصار، قاسم‌آباد، نیروی هوایی	۴	۱۳	۱۳
شیوا، چهارصدستگاه، شاهین، صاحب‌الزمان شکیب، شکوفه، پرستار	۷	۲۱	۱۴
شوش، مظاهری، اتابک، کیان شهر جنوبی، مشیریه، افسریه بالا	۶	۲۱	۱۵
جوادیه، باغ آذری، علی‌آباد شمالی	۳	۹	۱۶
زهتابی، آذری، بلورسازی، جلیلی	۴	۱۴	۱۷
خلیج فارس، صاحب‌الزمان، شهید رجایی، ولی عصر جنوبی، یافت‌آباد جنوبی	۵	۱۸	۱۸
خانی‌آباد جنوبی، بهمنیار، شکوفه شمالی، اسماعیل‌آباد	۴	۱۴	۱۹
اقدسیه، دیلمان، ۱۳ آبان، علائین، استخر	۵	۲۰	۲۰
شهرک غزالی، چیتگر جنوبی، باشگاه نفت، تهرانسر غربی	۴	۱۳	۲۱
شهرک دانشگاه شریف، دهکده المپیک، شهرک شهید باقری	۳	۱۲	۲۲
تقریباً ۳۰ درصد محله‌ها برای نمونه انتخاب شده‌اند.	۱۰۵	۳۵۴	جمع

جدول ۲. متغیرها و ضرایب تأثیر هر متغیر در شاخص‌های قشربندی محله‌ها

شاخص	متغیرها	Extraction	KMO	آلفای کرونباخ
قدرت اقتصادی	ارزش کلی مسکن خانوار	۰/۷۳۱	۰/۷۵	۰/۸
	مجموع هزینه‌های خانوار در ماه	۰/۷۴۲		
	مجموع درآمدهای خانوار در ماه	۰/۷۴۹		
	قیمت خودرو	۰/۷۰۸		
پایگاه اجتماعی	تحصیلات اعضای خانوار	۰/۷۴۷	۰/۵۰	۰/۶۵
	شغل اعضای خانوار	۰/۷۴۷		
تعلق محلی	علت سکونت در محله	۰/۳۴۰	۰/۷۶	۰/۷۷
	چقدر محله خود را دوست دارید؟	۰/۹۲۶		
	چقدر امکان دارد این محله را ترک کنید؟	۰/۹۲۵		
	چقدر از سر اجبار در این محله زندگی می‌کنید؟	۰/۸۳۹		
استفاده از خدمات در محله	استفاده از کلاس‌های آموزشی محله	۰/۸۲۶	۰/۸۰	۰/۸۴
	شرکت در برنامه‌های حوزه سلامت محله	۰/۸۴۸		
	استفاده از خدمات درمانی و بهداشتی محله	۰/۶۰۶		
	شرکت در برنامه‌های فرهنگی و هنری سرای محله	۰/۸۶۳		
	شرکت در برنامه‌های مسجد و بسیج محله	۰/۷۹۵		

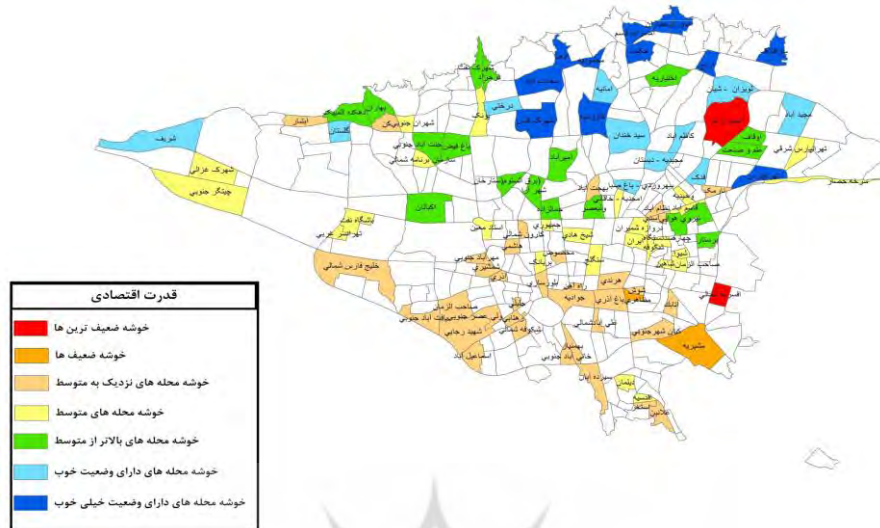
یافته‌های پژوهش

قدرت اقتصادی: در خوشه‌بندی محله‌ها براساس قدرت اقتصادی (میانگین درآمد و هزینه زندگی ماهیانه، میانگین ارزش مسکن و میانگین قیمت خودرو ساکنان محله) پاسخگویان محله افسریه بالا در منطقه ۱۵ ضعیف‌ترین محله از نظر قدرت اقتصادی هستند؛ درحالی‌که ساکنان محله محمودیه در منطقه ۱ دارای بیشترین قدرت اقتصادی در میان محله‌های تهران‌اند. در خوشه اول این گونه‌شناسی، فقط محله شمیران نو از منطقه ۴ قرار دارد. بقیه محله‌های مورد بررسی در شش خوشه بعدی قرار دارند. خوشه ۳ یعنی «خوشه نزدیک به متوسط» با ۳۳ محله بیشترین فراوانی محله‌های تهران را دربرمی‌گیرد. در مجموع، ۵ درصد از محله‌های مورد بررسی در شهر تهران از نظر قدرت اقتصادی، وضعیت بسیار ضعیف و ضعیف دارند؛ درحالی‌که ۲۲ محله (۲۱ درصد از محله‌ها) به‌طور میانگین دارای قدرت اقتصادی بسیار بالا و بالا هستند و ۷۳ درصد از محله‌ها قدرت اقتصادی متوسط و نزدیک به آن دارند (۳۲ درصد نزدیک به متوسط، ۲۶ درصد متوسط و ۱۶ درصد کمی بالاتر از متوسط). با توجه به تراکم محله‌ها در محدوده متوسط از نظر قدرت

اقتصادی می‌توان نتیجه گرفت که محله‌های شهر تهران تقریباً توزیع نرمال دارند و محله‌های بسیار کم‌برخوردار از نظر قدرت اقتصادی به نسبت محله‌های برخوردار، فراوانی کمتری دارند.

جدول ۳. خوشه‌بندی محله‌ها براساس قدرت اقتصادی خانوار

منطقه شهرداری	تعداد	نام محله	گونه‌بندی محله‌ها
۱۵	۱	افسریه بالا	ضعیف‌ترین محله
۱۵، ۴	۲	شمیران نو و افسریه بالا	خوشه اول: محله‌های بسیار ضعیف
۱۵، ۱۵	۲	مشیریه، مظاهری	خوشه دوم: محله‌های ضعیف
ع، ۱۷، ۱۷، ۱۹، ۱۵، ۱۶، ۵، ۱۱، ۱۸، ۱۹، ۱۷، ۱۹، ۱۰، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۷، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۵، ۱۶، ۱۸، ۱۸، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۰، ۲۰، ۱۶	۳۴	باغ آذری، اتابک، اسماعیل‌آباد، آذری، بلورسازی، بهجت‌آباد، بهمنیار، جلیلی، خانی‌آباد جنوبی، خلیج‌فارس شمالی، راه‌آهن، زهتابی، کن، نظام‌آباد، هاشمی، نارمک، شمشیری، مهرآباد جنوبی، کارون شمالی، مخصوص، شهید هرنندی، شهید اسدی، کیان‌شهر جنوبی، علی‌آباد شمالی، شهید رجایی، صاحب‌الزمان، ولی‌عصر جنوبی، یافت‌آباد جنوبی، شکوفه شمالی، سیزده آبان، علائین، شوش، استخر، جوادیه	خوشه سوم: محله‌های نزدیک به متوسط
۱۰، ۹، ۸، ۷، ۵، ۴، ۲، ۱۱، ۱۱، ۱۲، ۱۲، ۱۲، ۱۳، ۱۳، ۱۴، ۱۴، ۲۱، ۲۱، ۲۰، ۱۴، ۱۴، ۲۲، ۲۱، ۲۱	۲۷	فرحزاد، تهران‌پارس شرقی، سازمان برنامه شمالی، شهران جنوبی، امجدیه/خاقانی، وحیدیه، استاد معین، بریانک، جمهوری، شیخ‌هادی، ایران، دروازه‌شمیران، سنگلج، قاسم‌آباد اشرافی، سرخه‌حصار، شاهین، شیوا، شکوفه، شکیب/صاحب‌الزمان، چهارصددستگاه، اقدسیه، دیلمان، باشگاه نفت، تهرانسر غربی، شهرک غزالی، چیتگر جنوبی، امید دژبان (آبشار)	خوشه چهارم: محله‌های متوسط
۵، ۵، ۴، ۳، ۲، ۲، ۲، ۱۴، ۸، ۶، ۶، ۵، ۵، ۵، ۲۲، ۱۳	۱۷	آلستوم، شهرآرا، پونک، رستم‌آباد/اختیاریه، اوقاف، علم و صنعت، اکباتان، باغ فیض، بهاران، جنت‌آباد جنوبی، شهرک نفت، امیرآباد، میدان ولی‌عصر، کشاورز غربی/جمالزاده، فدک، پرستار، نیروی هوایی، دهکده المپیک	خوشه پنجم: محله‌های بالاتر از متوسط
۷، ۷، ۴، ۴، ۳، ۳، ۲، ۲۲، ۲۲، ۸	۱۱	درختی، امانیه، سیدخندان، لویزان/شیان، مجدآباد، کاظم‌آباد، باغ صبا/سهروردی، مجیدیه و دبستان، تهران‌پارس، شهرک دانشگاه صنعتی شریف، گلستان	خوشه ششم: محله‌های خوب
۲، ۱، ۱، ۱، ۱، ۱، ۱، ۳، ۲	۱۰	محمودیه، اراج، امامزاده قاسم، اوین، جماران، حکمت/دزاشیب، سوهانک، نیاوران، سعادت‌آباد، شهرک غرب، کاوسیه	خوشه هفتم: محله‌های بسیار خوب
۱	۱	محمودیه	محله دارای بیشترین قدرت اقتصادی

نقشه ۱. خوشه‌بندی محله‌ها براساس شاخص قدرت اقتصادی

یافته‌های مربوط به قدرت اقتصادی ساکنان محله‌های تهران نشان می‌دهد سه محله از محله‌های منطقه ۳ قدرت اقتصادی خوبی دارند، اما مناطق ۱ و ۳ از نظر قدرت اقتصادی در کل دارای قدرت اقتصادی بیشتر از سایر مناطق اند و از نظر قشربندی مبتنی بر مؤلفه اقتصادی نیز در رده بالاتر از مناطق دیگر قرار دارند. منطقه ۲ طولی است و بخش‌هایی از آن شامل بافت فرسوده و حاشیه (اسلام‌آباد، فرحزاد، محله زنجان و بخش جنوبی منطقه) نسبت به مناطق ۱ و ۳ وضعیت درجه دومی دارد.

دربارۀ مناطق ۱ و ۳ و بخشی از منطقه ۲ باید گفت اقتصاد سیاسی زمین و مسکن، در کنار آب‌وهوا و وجود خدمات و کیفیت بالای زندگی را باید عامل جایگاه برتر آنها در نظام قشربندی دانست. محله‌های مناطقی مانند ۹، ۱۰، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹ و ۲۰ عموماً بافت محلی دارای قدرت اقتصادی پایین‌تر از متوسط دارند. پایین‌بودن جایگاه این محله‌ها در نظام قشربندی، متأثر از عوامل گوناگونی از جمله اقتصاد زمین و مسکن، بافت فرسوده، آلودگی‌های زیست‌محیطی، مهاجرت، نزدیکی به حوزه صنعت و شاهراه‌های گذری مانند آزادگان، اتوبان ساوه و... است. مناطق ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴ و ۲۱ تقریباً متوسط و مناطق ۴، ۵، ۶، ۷، ۸ و ۲۲ آن‌هایی هستند که ساکنان بافت محلی آن‌ها وضعیت بالاتر از متوسط دارند. فراوانی محله‌های

مناطق مختلف در جدول و توزیع محله‌ها روی نقشه بیانگر تقسیم‌بندی شهر به تقریباً ۵ لایه است که در آن، مناطق شمالی قدرت اقتصادی بیشتر دارند و هرچه از شمال به طرف محله‌ها و مناطق جنوبی می‌آییم، قدرت اقتصادی کاهش می‌یابد. این یافته‌ها تأییدکننده برداشت‌های عام درباره توزیع قدرت اقتصادی مبتنی بر شمال و جنوب در شهر تهران است.

میزان حقوق و مزایای ماهیانه اعضای خانوار: از آنجا که در پرسشنامه در مورد تک‌تک

اعضای خانوار و افراد دارای حقوق و مزایای خانوار پرسش شد، متغیری با همین نام براساس میانگین کل حقوق و مزایای اعضای خانوار در سه سطح مجزا محاسبه شد: سطح خانوار، سطح محله و سطح منطقه. آنچه در اینجا مبنای توصیف قرار می‌گیرد، میزان حقوق و مزایای ماهیانه اعضای خانوار در سطح منطقه است. این متغیر برای همه مناطق در شش گروه دسته‌بندی شده است. داده‌ها و اطلاعات به دست آمده در جدول ۴ نشان می‌دهد بیشتر افراد منطقه ۱ (۳۶/۴ درصد) در گروه درآمدی بالای ۴ میلیون تومان قرار دارند. پس از آن گروه درآمدی ۲ تا ۳ میلیون و ۳ تا ۴ میلیون تومان به ترتیب با ۲۰/۶ و ۱۶/۵ قرار می‌گیرند. در منطقه ۲ هم بیشترین افراد منطقه در گروه‌های درآمدی بالای ۴ میلیون و ۱/۵ تا ۲ میلیون تومان به ترتیب قرار دارند. منطقه ۳ نیز وضعیتی مشابه دارد. در اینجا نیز ۲۵ درصد افراد در بالاترین گروه درآمدی جای گرفته‌اند. کمترین میزان با ۷ درصد متعلق به پایین‌ترین گروه درآمدی است. بالابودن میزان حقوق و مزایای این محله‌ها ناشی از ساختار شغلی افراد است که بیشترشان مشاغل سطح بالا دارند.

بیشتر افراد منطقه ۴ در گروه درآمدی ۱/۵ تا ۲ میلیون و کمترین آن‌ها در گروه درآمدی ۳ تا ۴ میلیون قرار دارند. در منطقه ۵، بیشتر افراد (۲۶/۳ درصد) به گروه درآمدی ۱ تا ۱/۵ میلیون تومان و کمترین تعداد (۵/۴ درصد) به گروه درآمدی ۳ تا ۴ میلیون تومان تعلق دارند. همچنین بیشترین تعداد در مناطق ۶، ۷ و ۸ به ترتیب در گروه درآمدی ۱/۵ تا ۲ میلیون تومان و پایین‌ترین تعداد در گروه درآمدی ۳ تا ۴ میلیون قرار دارند، اما بیشترین افراد مناطق ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸ و ۲۰ به ترتیب در پایین‌ترین گروه درآمدی یعنی کمتر از ۱ میلیون تومان قرار گرفته‌اند. می‌توان گفت که این مناطق جزء فقیرترین مناطق تهران هستند. همان‌طور که گفته شد، تمرکز مشاغل خدماتی و مرتبط با حوزه صنعت در کنار تحصیلات اندک، عامل مهمی در کمبود درآمد و حقوق ساکنان محله‌های این مناطق است. در واقع، اگر جمع سه ستون اول را در نظر بگیریم، حدود ۸۰

درصد پاسخگویان مناطق مذکور کمتر از ۲ میلیون تومان درآمد دارند. به همین ترتیب و براساس داده های جدول ۴، تعداد افراد با حقوق و مزایای ماهانه بالا در پایین ترین حد خود قرار دارد. این امر در مورد مناطق ۱۲، ۱۹، ۲۱ و ۲۲ نیز صادق است؛ با این تفاوت که بیشترین تعداد افراد در این مناطق، در گروه های درآمدی دوم و سوم یعنی ۱ تا ۱/۵ و ۱/۵ تا ۲ میلیون تومان قرار می گیرند.

جدول ۴. توزیع پاسخگویان برحسب حقوق و مزایای ماهانه

منطقه	زیر ۱ میلیون	میزان حقوق و مزایای ماهانه				جمع
		از ۱,۰۰۰,۰۰۱ تا ۱,۵۰۰,۰۰۰	از ۱,۵۰۰,۰۰۱ تا ۲,۰۰۰,۰۰۰	از ۲,۰۰۰,۰۰۱ تا ۳,۰۰۰,۰۰۰	از ۳,۰۰۰,۰۰۱ تا ۴,۰۰۰,۰۰۰	
۱	۸	۵/۷	۱/۱۱	۶/۲۰	۵/۱۶	۴/۳۶
۲	۲/۱۲	۲/۱۴	۸/۲۰	۵/۱۹	۴/۱۰	۹/۲۲
۳	۷	۳/۱۶	۲۰	۶/۱۹	۱۲	۲۵
۴	۴/۱۸	۵/۲۰	۱/۲۵	۵/۱۷	۴/۶	۲/۱۲
۵	۱/۱۷	۳/۲۶	۳/۲۴	۸/۱۹	۴/۵	۷
۶	۱۰	۴/۱۸	۷/۲۸	۵/۲۳	۲/۸	۲/۱۱
۷	۹/۱۶	۶/۱۸	۱/۲۳	۳/۱۹	۸/۹	۲/۱۲
۸	۷/۲۳	۲۳	۲/۲۵	۹/۱۷	۵	۱/۵
۹	۵/۳۹	۳/۳۴	۱۸	۴/۶	۸/۰	۱
۱۰	۳۵	۲۹	۵/۲۰	۹/۸	۵/۳	۱/۳
۱۱	۴۰	۸/۳۱	۳/۱۸	۴/۷	۳/۱	۳/۱
۱۲	۲/۲۴	۳/۲۵	۱/۲۹	۹/۱۵	۳/۲	۲/۳
۱۳	۶/۲۷	۸/۲۵	۵/۲۱	۸/۱۵	۴/۴	۹/۴
۱۴	۱/۳۹	۱/۳۱	۲۰	۷/۷	۲/۰	۹/۱
۱۵	۵/۴۷	۷/۲۹	۲/۱۴	۶/۷	۶/۰	۳/۰
۱۶	۹/۵۰	۷/۲۶	۸/۱۴	۹/۶	۸/۰	۰
۱۷	۶/۳۰	۵/۲۸	۴/۲۴	۴/۱۲	۹/۱	۲/۲
۱۸	۳/۳۴	۸/۳۱	۳/۲۲	۴/۱۰	۴/۰	۹/۰
۱۹	۸/۲۲	۷/۲۹	۱/۲۹	۹/۱۴	۳	۵/۰
۲۰	۲/۲۷	۴/۲۵	۲/۲۶	۶/۱۹	۱	۵/۰
۲۱	۸/۶	۲۰	۳۹	۱/۲۹	۵/۴	۶/۰
۲۲	۲/۱۷	۲۲	۷/۲۱	۷/۱۵	۶/۱۱	۷/۱۱
جمع	۱/۲۴	۷/۲۳	۵/۲۲	۷/۱۵	۴/۵	۵/۸

پایگاه اجتماعی: خوشه‌بندی پایگاه اجتماعی ساکنان محله‌های تهران، براساس میانه وضعیت تحصیلات، وضعیت شغلی (شاغل، بیکار، خانه‌دار، بازنشسته، محصل و سرباز و...) و گروه شغلی (قانون‌گذاران، متخصصان، کارکنان دفتری و...) اعضای خانوار و وزن‌دهی به هریک از متغیرها دسته‌بندی شده است. محله مشیریه در منطقه ۱۵ ضعیف‌ترین محله از نظر پایگاه اجتماعی است؛ درحالی‌که ساکنان محله شهرآرا در منطقه ۲ دارای بالاترین پایگاه اجتماعی هستند. محله شهرآرا از نظر قدرت اقتصادی در خوشه پنجم قرار دارد. در مجموع، از ۱۰۵ محله، ۲۳ درصد دارای ساکنان با پایگاه اجتماعی ضعیف و بسیار ضعیف، ۲۴ درصد دارای پایگاه اجتماعی بسیار خوب و خوب و بقیه (۵۳ درصد) متوسط و نزدیک به متوسط هستند (۲۴ درصد نزدیک به متوسط، ۱۰ درصد متوسط و ۱۴ درصد کمی بالاتر از متوسط).

یافته‌ها نشان می‌دهد توزیع پایگاه اجتماعی در مقایسه با قدرت اقتصادی، به‌ویژه در خوشه‌های پایین‌تر، توزیع نرمال‌تری دارد؛ زیرا ۷ محله از محله‌های مناطق مختلف، در خوشه بسیار ضعیف قرار دارند؛ درحالی‌که در خوشه‌بندی قدرت اقتصادی فقط ۱ محله بسیار ضعیف است. در خوشه ضعیف هم در قشربندی مبتنی بر پایگاه اجتماعی، ۱۷ محله وضعیت ضعیف دارند؛ درحالی‌که در خوشه‌بندی مبتنی بر قدرت اقتصادی فقط ۲ محله وجود دارد. در خوشه اول (پایگاه بسیار ضعیف)، بیشتر محله‌های نمونه منطقه ۲۰ (اقدسیه، علانین و استخر) قرار دارند و از مناطق ۴ محله شمیران نو، منطقه ۵ محله بهاران، منطقه ۱۰ محله هاشمی و منطقه ۱۵ محله مظاهری در این نمونه جای می‌گیرند. این داده بیانگر توزیع پراکنده محله‌های دارای پایگاه اجتماعی ضعیف در جنوب، شرق، غرب و تقریباً مرکز تهران است. جدول ۵ نشان می‌دهد محله‌های منطقه ۲۰ به‌طورکلی وضعیت پایگاه اجتماعی ضعیف‌تر از محله‌های سایر مناطق دارند. پس از آن منطقه ۱۵ است. در مقابل، در خوشه ۷ (پایگاه اجتماعی بسیار بالا/خوب) ۱۴ محله وجود دارد که محله‌های منطقه ۲ و مناطق ۳ و ۲۲ در آن دارای بیشترین فراوانی هستند.

بررسی رابطه میان قدرت اقتصادی ساکنان محله‌ها نشان می‌دهد که میان قدرت اقتصادی و پایگاه اجتماعی ساکنان محله‌ها رابطه مثبت و قوی وجود دارد. بدین ترتیب می‌توان نتیجه گرفت با افزایش قدرت اقتصادی در بافت‌های محلی، پایگاه اجتماعی ساکنان هم بالا می‌رود و برعکس.

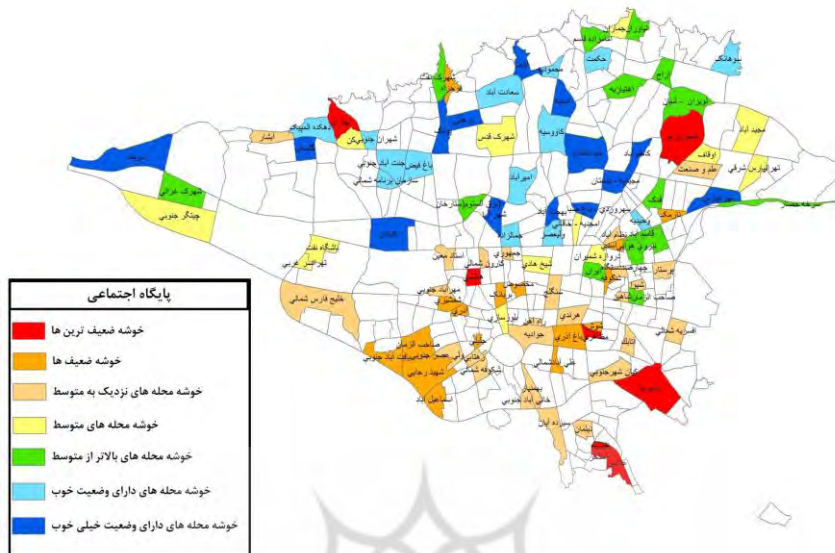
جدول ۵. خوشه‌بندی محله‌ها براساس پایگاه اجتماعی خانوارها

خوشه‌بندی محله‌ها	نام محله	تعداد	منطقه شهرداری
ضعیف‌ترین محله	شمیران نو	۱	۴
خوشه اول: محله‌های بسیار ضعیف	شمیران نو، بهاران، هاشمی، مظاهری، استخر، اقدسیه، علائین	۶	۵، ۱۰، ۱۵، ۲۰، ۲۰، ۲۰
خوشه دوم: محله‌های ضعیف	تهران‌پارس شرقی، فرحزاد، شمشیری، بریانک، مخصوص، شهید اسدی، شکوفه، شوش، باغ آذری، علی‌آباد شمالی، آذری، جلیلی، شهید رجایی، صاحب‌الزمان، ولی‌عصر جنوبی، یافت‌آباد جنوبی، اسماعیل‌آباد	۱۷	۴، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۱، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۶، ۱۷، ۱۷، ۱۸، ۱۸، ۱۸، ۱۹
خوشه سوم: محله‌های نزدیک به متوسط	علم و صنعت، نظام‌آباد، استاد معین، مهرآباد جنوبی، کارون شمالی، جمهوری، راه‌آهن، سنگلج، شهید هرندی، شاهین، شیوا، پرستار، چهارصد دستگاه، اتابک، افسریه بالا، کیان شهر جنوبی، جوادیه، زهتابی، خلیج فارس شمالی، بهمنیار، خانی‌آباد جنوبی، شکوفه شمالی، دیلمان، سیزده‌آبان، امید دژبان (آبشار)	۲۵	۴، ۷، ۹، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۱، ۱۲، ۱۲، ۱۴، ۱۴، ۱۴، ۱۴، ۱۵، ۱۵، ۱۵، ۱۸، ۱۷، ۱۶، ۱۹، ۱۹، ۲۰، ۲۰، ۲۲
خوشه چهارم: محله‌های متوسط	جماران، اوقاف، مجدآباد، کن، امجدیه خاقانی، شیخ هادی، دروازه‌شمیران، بلورسازی، باشگاه نفت، تهرانسر غربی، چیتگر جنوبی	۱۱	۱، ۴، ۴، ۷، ۱۱، ۱۲، ۱۷، ۲۱، ۲۱، ۲۱
خوشه پنجم: محله‌های بالاتر از متوسط	اراج، امامزاده قاسم، نارمک، نیوران، آستوم، رستم‌آباد اختیاریه، لویزان شیان، شهرک نفت، فدک، ایران، قاسم‌آباد شرقی، نیروی هوایی، سرخه‌حصار، شکیب/صاحب‌الزمان، شهرک غزالی	۱۵	۱، ۱، ۱، ۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۵، ۱۲، ۱۳، ۱۳، ۱۴، ۲۱
خوشه ششم: محله‌های بالا/خوب	حکمت دزاشیب، سوهانک، محمودیه، سعادت‌آباد، کاووسیه، باغ فیض، جنت‌آباد جنوبی، سازمان برنامه شمالی، شهران جنوبی، امیرآباد، میدان ولی‌عصر، کشاورز غربی جمالزاده، وحیدیه، دهکده المپیک	۱۴	۱، ۱، ۱، ۲، ۳، ۳، ۵، ۵، ۵، ۶، ۶، ۸، ۲۲
خوشه هفتم: محله‌های بسیار بالا/خوب	اوین، درختی، شهرک غرب، پونک، امانیه، سیدخندان، کاظم‌آباد، اکباتان، بهجت‌آباد، باغ صبا سهروردی، دبستان و مجیدیه، تهران‌پارس، شهرک دانشگاه صنعتی شریف، گلستان	۱۴	۱، ۲، ۲، ۳، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۷، ۷، ۲۲، ۲۲
بالاترین پایگاه اجتماعی	شهرآرا	۱	۲

جدول ۶. بررسی هم‌بستگی میان دو شاخص اصلی قشربندی اجتماعی (قدرت اقتصادی و پایگاه اجتماعی)

پایگاه اجتماعی ساکنان محله‌ها		
۰/۶۹	مقدار R پیرسون	قدرت اقتصادی ساکنان محله‌ها
۰/۰۰۰	معناداری	

در مقایسه وضعیت قشربندی محله‌های تهران از نظر قدرت اقتصادی و پایگاه اجتماعی، علی‌رغم اینکه آزمون هم‌بستگی رابطه شدیدی و قوی را نشان می‌دهد، تفاوت‌های بدون‌معنایی هم در این زمینه وجود دارد. بررسی جدول ۶ نشان می‌دهد درحالی‌که همه محله‌های منطقه ۱ از نظر قدرت اقتصادی در خوشه بسیار خوب قرار دارند، از نظر پایگاه اجتماعی فقط محله اوین در این خوشه قرار می‌گیرد. افت دوخوشه‌ای تعداد زیادی از محله‌های منطقه ۱ براساس شاخص پایگاه اجتماعی، از خوشه هفتم خوشه‌بندی مبتنی بر قدرت اقتصادی به خوشه پنجم مبتنی بر پایگاه اجتماعی قابل‌توجه است. در منطقه ۲ نیز محله‌ای مثل سعادت‌آباد اگرچه از نظر وضعیت قدرت اقتصادی وضعیت بسیار خوبی دارد، از نظر وضعیت پایگاه اجتماعی یک پله پایین‌تر است. از سوی دیگر، بیشتر محله‌های منطقه ۱۵ که براساس شاخص قدرت اقتصادی جزء ضعیف‌ترین محله‌های تهران هستند، براساس پایگاه اجتماعی در خوشه سوم، یعنی نزدیک به متوسط قرار دارند. این امر بیانگر همسویی پایگاه اجتماعی و قدرت اقتصادی در تعدادی از محله‌های تهران است. یکی از نکات مهم دیگر در مقایسه قشربندی مبتنی بر قدرت اقتصادی و قشربندی مبتنی بر پایگاه اجتماعی این است که سه محله از محله‌های منطقه ۱۳ از نظر پایگاه اجتماعی، وضعیت مشابهی با سه محله منطقه ۱ دارند؛ درحالی‌که از نظر قدرت اقتصادی، فقط محله نیروی هوایی در خوشه پنجم قرار دارد. از لحاظ پایگاه اجتماعی، سه محله از محله‌های منطقه ۱۳ در این خوشه قرار گرفته‌اند. این نزدیکی، به دلیل همسویی مشاغل و تحصیلات ساکنان این محله‌هاست که با وجود اختلاف مکانی، پایگاه برابر دارند.

نقشه ۲. خوشه‌بندی محله‌های نمونه براساس شاخص پایگاه اجتماعی

توصیف توزیع گروه‌های شغلی به‌عنوان مهم‌ترین متغیر پایگاه اجتماعی خانوارها: تقسیم‌بندی گروه‌های شغلی بر مبنای تقسیم‌بندی مرکز آمار ایران از رده‌بندی شغلی صورت گرفته است. وضعیت شغلی در ۸ گروه و به‌تفکیک مناطق دسته‌بندی شده است. در گروه قانون‌گذاران، مناطق ۲، ۱ و ۳ به‌ترتیب بیشترین تعداد را دارند و کمترین تعداد قانون‌گذاران در مناطق ۱۴، ۱۵، ۱۸، ۱۹ و ۲۱ دیده می‌شود. همین متغیر تأثیر زیادی بر ساختار قشربندی این مناطق گذاشته است. همچنین بیشترین تعداد متخصصان در منطقه ۳ و کمترین تعداد این گروه در منطقه ۱۸ حضور دارند. مناطق ۳ و ۴ به‌ترتیب کمترین و بیشترین تعداد تکنسین و دستیار را دارند. بیش از ۵۰ درصد شاغلان مناطق ۲، ۳، ۵، ۶ و ۲۱ به گروه شغلی کارمندان امور اداری و دفتری تعلق دارند. منطقه ۱۸ نیز کمترین تعداد از این گروه را در خود جای داده است. تعداد کارکنان خدماتی و فروشندگان فروشگاه‌ها و بازار در مناطق ۲، ۳ و ۲۲ به‌ترتیب از سایر مناطق کمتر است. بیشترین تعداد این گروه شغلی نیز در مناطق ۲۰ و ۷ قرار گرفته‌اند. همچنین بیشترین تعداد صنعتگران و مشاغل مربوط به آن در مناطق ۱۸ و ۱۱ و کمترین آن‌ها (حدود ۲ درصد) در مناطق ۳، ۲ و ۶ قرار گرفته‌اند. بیشترین تعداد متصدیان ماشین‌آلات و... در مناطق ۱۴ تا ۱۹ زندگی می‌کنند. کمترین تعداد از

این گروه متعلق به منطقه ۳ است. بیشترین تعداد کارگران ساده به ترتیب در مناطق ۱۵، ۱۶ و ۱۸ ساکن‌اند و کمترین تعداد این گروه شغلی در مناطق ۶، ۱ و ۳ زندگی می‌کنند.

جدول ۷. توزیع پاسخگویان برحسب گروه‌های شغلی

متغیر	گروه‌های شغلی							جمع	
	کارگران ساده	متصدیان ماشین‌آلات و دستگاه‌های موتاژ و وسایل مربوط	صنمگران و کارکنان مشاغل مربوط	کارکنان خدماتی و فروشندگان فروشگاه‌ها و بازار	کارمندان امور اداری و دفتری	تکسین‌ها و دستیاران	منحصصان		قانون‌گذاران منطقه
۱	۰/۸	۲/۲	۵/۵	۱۲/۶	۴۱	۱۴/۶	۱۸/۴	۴/۸	۱۰۰
۲	۱/۶	۳/۹	۱/۹	۶/۸	۵۱/۱	۱۴/۶	۱۵/۳	۴/۹	۱۰۰
۳	۰/۹	۰/۹	۱/۵	۹	۵۱/۸	۴	۲۷/۶	۴/۱	۱۰۰
۴	۳/۱	۶/۴	۶/۹	۱۲/۶	۷۳/۳	۲۷/۴	۵/۷	۰/۶	۱۰۰
۵	۲/۷	۷/۲	۶/۶	۷/۵	۵۲/۳	۹/۲	۱۳/۸	۰/۷	۱۰۰
۶	۰/۷	۱/۴	۲	۱۰	۵۱/۶	۱۶/۹	۱۱/۹	۲/۸	۱۰۰
۷	۲/۳	۲/۳	۷/۲	۲۵/۹	۳۶/۶	۱۵/۷	۸/۲	۱/۷	۱۰۰
۸	۱/۸	۸/۷	۱۰/۴	۱۰/۱	۴۵/۸	۱۸/۳	۴/۵	۰/۵	۱۰۰
۹	۹/۳	۸/۱	۹/۳	۱۴	۴۱/۳	۱۱/۶	۵/۵	۰/۹	۱۰۰
۱۰	۳/۶	۵/۹	۱۲/۴	۱۲/۲	۴۶/۷	۱۴/۹	۳/۸	۰/۴	۱۰۰
۱۱	۴/۹	۸/۲	۲۰/۹	۱۲/۵	۳۲/۶	۱۱/۹	۸	۱/۲	۱۰۰
۱۲	۳/۸	۸/۵	۱۵/۹	۱۹/۷	۳۰/۳	۱۷/۵	۳	۱/۲	۱۰۰
۱۳	۳/۲	۷/۱	۶/۴	۲۰/۷	۳۸/۲	۱۷/۸	۵/۴	۱/۲	۱۰۰
۱۴	۴/۱	۱۱/۴	۱۳/۴	۱۶/۴	۳۴/۸	۱۵/۶	۴/۲	۰/۱	۱۰۰
۱۵	۱۷/۶	۱۲/۷	۱۱/۱	۱۹	۲۹/۷	۷/۹	۱/۷	۰/۱	۱۰۰
۱۶	۱۳/۶	۱۲/۳	۱۵/۷	۲۰/۸	۳۲	۲/۷	۲/۵	۰/۴	۱۰۰
۱۷	۸/۲	۱۱/۲	۱۵/۴	۱۳/۸	۳۵/۷	۱۲/۶	۲/۶	۰/۶	۱۰۰
۱۸	۱۲/۳	۱۱/۳	۲۶	۱۵/۶	۱۸/۲	۱۵/۶	۰/۸	۰/۲	۱۰۰
۱۹	۸/۴	۱۰/۲	۹/۵	۱۲/۳	۴۰	۱۶/۶	۲/۹	۰/۲	۱۰۰
۲۰	۸/۱	۵/۷	۹/۷	۲۸/۳	۳۸	۷/۸	۱/۷	۰/۷	۱۰۰
۲۱	۵/۷	۵/۲	۸/۲	۱۵/۴	۵۱/۲	۱۱/۳	۲/۸	۰/۲	۱۰۰
۲۲	۲/۶	۶/۲	۳/۸	۹/۶	۴۶/۳	۱۴/۵	۱۴/۷	۲/۲	۱۰۰
جمع	۵/۱	۷	۹/۴	۱۴/۵	۴۰/۶	۱۳/۸	۸/۱	۱/۵	۱۰۰

خوشه‌بندی بر مبنای تعلق محلی ساکنان: تعلق محلی یکی از شاخص‌هایی است که در زندگی شهری، معیار مهمی در حوزه مدیریت شهری و توسعه آن به‌شمار می‌رود. تعلق محلی، عاملی برای هویت محلی و هم‌بستگی اجتماعی در سطح محلی است. در خوشه‌بندی محله‌ها بر اساس تعلق محلی ساکنان، پاسخگویان محله مشیریه در منطقه ۱۵ ضعیف‌ترین وضعیت را از نظر تعلق محلی دارند و ساکنان محله محمودیه در منطقه ۱ دارای بالاترین میزان تعلق محلی هستند. به‌طور کلی باید گفت از مجموع ۱۰۵ محله، ۲۵ محله (۲۴ درصد) دارای تعلق محلی ضعیف و بسیار ضعیف هستند؛ در حالی که ساکنان ۱۱ محله (۱۰ درصد) تعلق محلی بسیار خوب و خوب دارند. ۶۵ درصد ساکنان محله‌ها دارای تعلق محلی متوسط و نزدیک به آن هستند (۲۵ درصد نزدیک به متوسط، ۱۷ درصد متوسط و ۲۴ درصد کمی بالاتر از متوسط). نکته مهم در مورد شاخص تعلق محلی، تناسب و همگونی ضعیف‌ترین و قوی‌ترین محله در آن با شاخص قدرت اقتصادی است.

در دو خوشه اول، یعنی خوشه دارای تعلق محلی بسیار ضعیف و ضعیف، از مناطق ۱، ۲، ۳، ۵، ۶، ۸ و ۲۲ هیچ محله‌ای وجود ندارد؛ بنابراین، تعلق محلی در این مناطق تقریباً نزدیک به متوسط و بالاتر است و می‌توان نتیجه گرفت که مجموعه عواملی که تعیین‌کننده تعلق محلی است (منزلت محله، خدمات، دسترسی، زیرساخت توسعه، امنیت، کیفیت زندگی، مؤلفه‌های هویتی و...) در حد متوسط به بالا در این محله‌ها وجود دارد. از طرف دیگر، بخش زیادی از محله‌های مناطق ۱۵، ۱۷، ۱۸، ۱۰ و ۱۱ در این خوشه قرار دارند که برعکس مناطق بالا می‌توان گفت بیشتر آن‌ها از نظر منزلت محله، خدمات، دسترسی، زیرساخت توسعه، امنیت، کیفیت زندگی و مؤلفه‌های هویتی و... ضعیف و بسیار ضعیف و در بهترین حالت زیر متوسطند؛ بنابراین، عامل اصلی بالا بودن تعلق محلی در این مناطق، سکونت بومیان، سلطه ساختار خویشاوندی، اجتماع محلی و تعلقات از نوع اجتماعات محلی است.

جدول ۸. خوشه‌بندی محله‌ها براساس تعلق محلی ساکنان در محله

خوشه‌بندی محله‌ها	نام محله	تعداد	منطقه شهرداری
ضعیف‌ترین محله	مشیریه	۱	۱۵
خوشه اول: محله‌های بسیار ضعیف	شهید اسدی، شیوا، اتابک، باغ آذری، جلیلی، صاحب‌الزمان، خلیج فارس شمالی، چیتگر جنوبی	۸	۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۸، ۲۱
خوشه دوم: محله‌های ضعیف	شمیران نو، نظام‌آباد، استاد معین، بریانک، هاشمی، راه‌آهن، مخصوص، شهید هرندی، شوش، مظاهری، آذری، زهتابی، ولی عصر جنوبی، یافت‌آباد جنوبی، بهمنیار، باشگاه نفت	۱۶	۴، ۷، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۱، ۱۲، ۱۵، ۱۵، ۱۷، ۱۷، ۱۸، ۲۱، ۱۹، ۱۸
خوشه سوم: محله‌های نزدیک به متوسط	آلستوم، فرحزاد، اوقاف، باغ فیض، بهاران، سازمان برنامه شمالی، کن، امیرآباد، بهجت‌آباد، شمشیری، مهرآباد جنوبی، کارون شمالی، شیخ هادی، پرستار، افسریه بالا، کیان‌شهر جنوبی، بلورسازی، شهید رجایی، اسماعیل‌آباد، شکوفه شمالی، اقدسیه، دیلمان، علانین، تهرانسر غربی، شهرک غزالی، امید دژبان (آبشار)	۲۶	۲، ۲، ۴، ۵، ۵، ۵، ۶، ۶، ۹، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۴، ۱۵، ۱۵، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۱۹، ۲۰، ۲۰، ۲۱، ۲۱، ۲۰، ۲۰
خوشه چهارم: محله‌های متوسط	اراج، درختی، پونک، علم و صنعت، جنت‌آباد جنوبی، شهران جنوبی میدان ولی عصر، کشاورز غربی (جمال‌زاده)، امجدیه خاقانی، وحیدیه، جمهوری، دروازه‌شمیران، سنگلج، شاهین، چهارصدستگاه، خانی‌آباد جنوبی، دهکده المپیک، شهرک دانشگاه صنعتی	۱۸	۱، ۲، ۲، ۴، ۵، ۵، ۶، ۶، ۷، ۸، ۱۱، ۱۲، ۱۲، ۱۴، ۱۴، ۱۹، ۲۲، ۲۲
خوشه پنجم: های بالاتر از متوسط	امام‌زاده قاسم، اوین، سوهانک، سعادت‌آباد، شهرآرا، امانیه، سیدخندان، لویزان شیان، مجدآباد، کاظم‌آباد، اکباتان، شهرک نفت، باغ صبا (سهروردی)، دبستان و مجیدیه، تهران پارس، نارمک، ایران، نیروی هوایی، سرخه‌حصار، شکوفه، شکیب / صاحب‌الزمان، جوادیه، علی‌آباد شمالی، سیزده آبان، گلستان	۲۵	۱، ۱، ۱، ۲، ۲، ۳، ۳، ۳، ۴، ۴، ۴، ۴، ۷، ۷، ۸، ۸، ۸، ۱۲، ۱۳، ۱۳، ۱۴، ۱۴، ۱۶، ۱۶، ۲۰، ۲۲
خوشه ششم: های خوب	جماران، رستم‌آباد اختیاریه، کاووسیه، فدک، قاسم‌آباد اشراقی، استخر	۶	۱، ۳، ۳، ۳، ۸، ۱۳، ۲۰
خوشه هفتم: های بسیار خوب	حکمت، دزاشیب، نیاوران، شهرک غرب، تهران پارس شرقی	۴	۱، ۱، ۲، ۴
قوی‌ترین محله	محمودیه	۱	۱

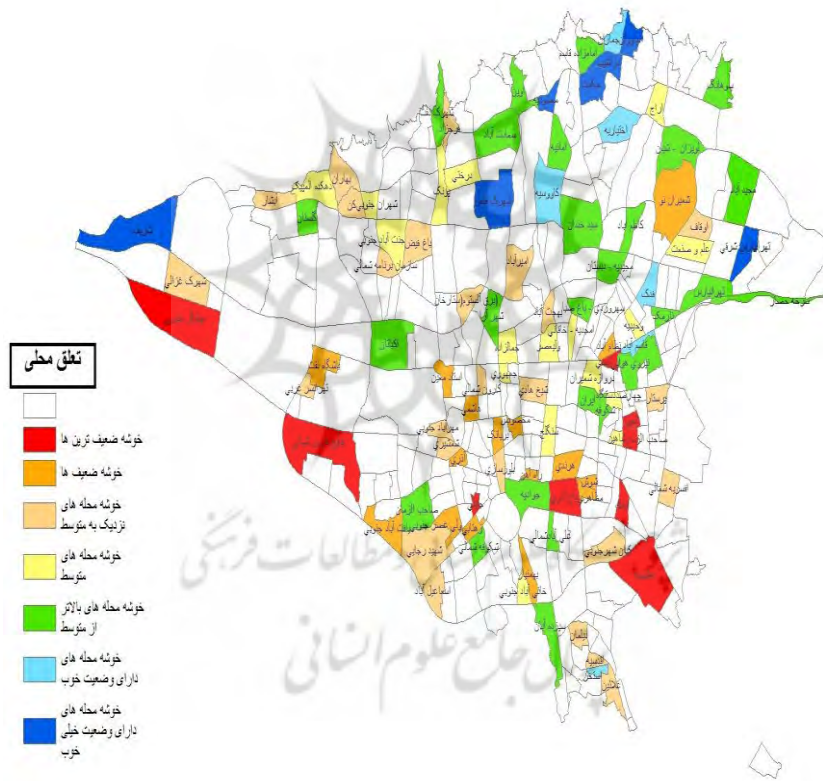
جدول ۹. بررسی هم‌بستگی میان تعلق محلی دو شاخص اصلی قشربندی اجتماعی (قدرت اقتصادی و پایگاه اجتماعی)

تعلق محلی ساکنان محله‌ها		
۰/۶۶	مقدار R پیرسون	قدرت اقتصادی ساکنان محله‌ها
۰/۰۰۰	معناداری	
۰/۵۲	مقدار R پیرسون	پایگاه اجتماعی ساکنان محله‌ها
۰/۰۰۰	معناداری	

در بررسی هم‌بستگی میان تعلق محلی و دو مؤلفه اصلی قشربندی اجتماعی (قدرت اقتصادی و پایگاه اجتماعی) مشخص شد میان تعلق محلی و هر دو مؤلفه قشربندی اجتماعی، رابطه مستقیم و تقریباً قوی وجود دارد. بدین معنا که در محله‌هایی که ساکنان قدرت اقتصادی و پایگاه اجتماعی بالا دارند، احساس تعلق به محله‌ها قوی‌تر است. در عوض، در محله‌هایی که افراد قدرت اقتصادی و پایگاه اجتماعی پایین دارند، تعلق محلی کمتری وجود دارد.

علی‌رغم معناداربودن رابطه میان قدرت اقتصادی ساکنان و پایگاه اجتماعی آن‌ها با میزان تعلق محلی، مقایسه جدول ۹ نشان می‌دهد که تفاوت‌های خاصی در این زمینه به صورت موردی قابل مشاهده است، اما بیانگر رابطه معنادار نیست؛ برای مثال، تعدادی از محله‌های منطقه ۲۰ (سیزده آبان و استخر) که از نظر قدرت اقتصادی و پایگاه اجتماعی وضعیت پایین‌تر از متوسط دارند، از لحاظ تعلق محلی در خوشه بالای متوسط قرار دارند. از سوی دیگر، محله اراج از منطقه ۱ و محله درختی از منطقه ۲ با اینکه از نظر قدرت اقتصادی جزء خوشه‌های ۷ و ۶ هستند، از نظر تعلق محلی در خوشه متوسط (خوشه ۴) قرار دارند و وضعیت آن‌ها به محله‌هایی مانند سنگلج در منطقه ۱۲، خانی‌آباد جنوبی در منطقه ۱۹ و شاهین در منطقه ۱۴ شباهت دارد. به نظر می‌رسد این اشتراک بیشتر ناشی از بعد ذهنی احساس تعلق محلی باشد؛ بنابراین، ساکنان درختی و اراج با وجود کیفیت بالای محل زندگی، از نظر ذهنی رضایت چندانی از محله‌های خود ندارند. در خوشه پنجم، محله‌هایی مانند اوین و سوهانک از منطقه ۱، سعادت‌آباد و شهرآرا از منطقه ۲ و محله‌هایی مانند امانیه از منطقه ۳ از نظر احساس تعلق محلی در کنار محله‌هایی مانند جوادیه، علی‌آباد شمالی از منطقه ۱۶، محله‌های شکوفه و

شکيب از منطقه ۱۴ و محله سرخه حصار از منطقه ۱۳ قرار گرفته‌اند. در خوشه ۶، محله جماران از منطقه ۱، اختیاریه و کاووسیه از منطقه ۳، فدک از منطقه ۸، قاسم‌آباد شرقی از منطقه ۱۳ و استخر از منطقه ۲۰ دیده می‌شوند. نکته قابل توجه این است که محله‌هایی مانند فدک، قاسم‌آباد اشراقی و استخر از نظر قدرت اقتصادی وضعیت تقریباً ضعیف یا نزدیک به متوسط دارند، اما از نظر تعلق محلی در خوشه بالایی قرار گرفته‌اند. در خوشه هفتم، در مجموع ۵ محله وجود دارد. بالابودن تعلق محلی در این محله‌ها ممکن است ناشی از تداوم سکونت و بافت بومی محلی، تعلقات خاص غیرمادی و... باشد.

نقشه ۳. خوشه‌بندی محله‌ها براساس شاخص تعلق محلی

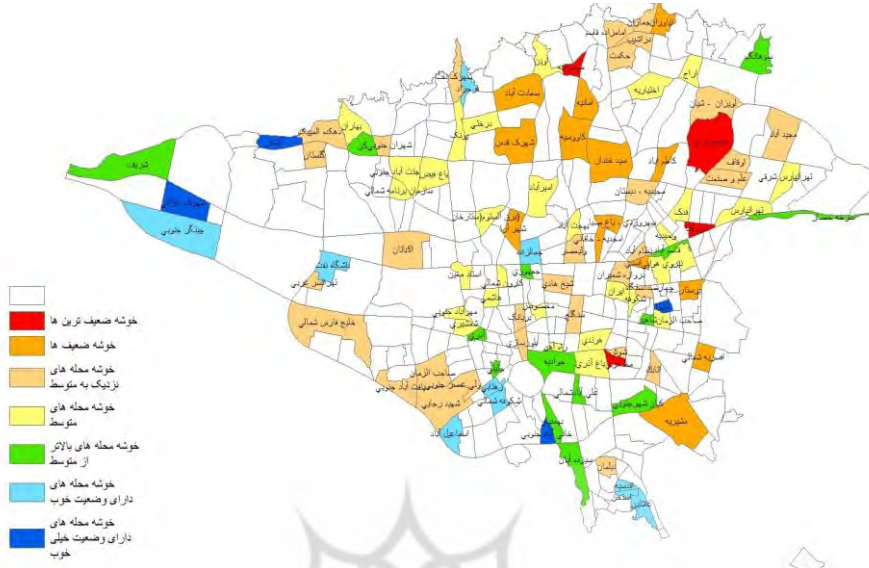
خوشه‌بندی برمبنای استفاده از خدمات محله‌ای: اطلاع از وضعیت خوشه‌بندی محله‌های تهران از نظر استفاده از خدمات محلی، مدیریت شهری را در تحلیل و تخصیص منابع یاری می‌رساند و محققان و پژوهشگران را از توزیع منابع عمومی و چگونگی استفاده از آن در شهر آگاه می‌کند. با توجه به این ضرورت، در مطالعه حاضر به خوشه‌بندی محله‌های تهران برمبنای استفاده از خدمات محله‌ای پرداخته می‌شود.

خوشه‌بندی محله‌ها براساس استفاده از خدمات محله‌ای معطوف به استفاده از خدمات اجتماعی و فرهنگی سراهای محله، فرهنگسراها، مساجد، بسیج محله و... است و با برآورد میانگین استفاده اعضای خانوار ساکنان محله‌ها و میانگین کل محله محاسبه شده است. مطابق نتایج، شمیران نو در منطقه ۴ ضعیف‌ترین محله از نظر استفاده از خدمات محله‌هاست؛ درحالی‌که ساکنان محله شهرک غزالی در منطقه ۲۱ بالاترین میزان استفاده از خدمات را دارند. همچنین براساس نتایج، ۱۷ درصد از محله‌های بسیار ضعیف و ضعیف و ۱۴ درصد زیاد و بسیار زیاد و ۶۹ درصد متوسط و نزدیک به متوسط از خدمات استفاده می‌کنند (۲۹ درصد نزدیک به متوسط، ۲۸ درصد متوسط و ۱۳ درصد کمی بالاتر از متوسط).

در خوشه اول و دوم یعنی استفاده بسیار ضعیف و ضعیف از خدمات محله، محمودیه با مظاهری در منطقه ۱۵ هم‌خوشه است. به‌طورکلی، استفاده نکردن از خدمات محله در مناطق ۱، ۲ و ۳ منطقی به‌نظر می‌رسد؛ زیرا ساکنان به‌دلیل قدرت اقتصادی بالا، از خدمات عمومی محله استفاده نمی‌کنند، اما برای مناطق ۱۳، ۱۴ و ۱۵ جای سؤال است که چرا از خدمات ارائه‌شده از سوی مدیریت شهری و سایر نهادهای محلی استفاده نمی‌شود. در تحلیل این یافته چند فرضیه اینجا قابل طرح است: ۱. خدمات محلی در این محله‌ها به‌نحو برجسته و مشخصی ارائه نمی‌شود یا بسیار ضعیف است، ۲. اطلاع‌رسانی خاصی درمورد آن‌ها در سطح محلی صورت نمی‌گیرد، ۳. خدماتی که ارائه می‌شود منطبق با نیازهای ساکنان این محله‌ها نیست، ۴. افراد در این محله‌ها به دلایل شرایط دشوار زندگی و درگیربودن در نیازهای پایه و اولیه، رغبتی برای استفاده از خدمات اجتماعی و فرهنگی ندارند؛ زیرا استفاده از این برنامه‌ها نیازمند صرف زمان است و پیامدهای اقتصادی کوتاه‌مدتی برای استفاده‌کنندگان ندارد.

جدول ۱۰. خوشه‌بندی محله‌ها براساس استفاده از خدمات موجود در محله

خوشه‌بندی محله‌ها	نام محله	تعداد	منطقه شهرداری
ضعیف‌ترین محله	شمیران نو	۱	۴
خوشه اول: محله‌های بسیار ضعیف	محمودیه، نارمک، مظاهری	۳	۱، ۸، ۱۵
خوشه دوم: محله‌های ضعیف	امجدیه خاقانی، شهید اسدی، پرستار، نیاوران، شهرآرا، کاوسییه، امانیه، سعادت‌آباد، سیدخندان، افسریه بالا، باغ صبا سهروردی، کاظم‌آباد، مشیریه، شهرک غرب	۱۴	۷، ۱۵، ۳، ۲، ۳، ۳، ۲، ۱۵، ۷، ۴، ۱۵، ۲
خوشه سوم: محله‌های نزدیک به متوسط	امام‌زاده قاسم، جماران، حکمت دزاشیب، اوقاف، علم و صنعت، لویزان/شیان، مجدآباد، اکباتان، شهران جنوبی، شهرک نفت، میدان ولی عصر، دبستان و مجیدیه، نظام‌آباد، بریانک، شیخ هادی، دروازه‌شمیران، سنگلیج، چهارصددستگاه، اتابک، شوش، بلورسازی، شهید رجایی، صاحب‌الزمان، ولی عصر جنوبی، خلیج فارس شمالی، یافت‌آباد جنوبی، دیلمان، تهرانسر غربی، دهکده المپیک، گلستان	۳۰	۱، ۱، ۴، ۴، ۱، ۴، ۷، ۶، ۵، ۵، ۵، ۴، ۷، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۲، ۱۵، ۱۵، ۱۴، ۱۲، ۱۸، ۱۸، ۱۸، ۱۷، ۲۱، ۲۰، ۱۸، ۱۸، ۲۲، ۲۲
خوشه چهارم: محله‌های متوسط	اراج، اوین، آلستوم، درختی، پونک، رستم‌آباد/اختیاریه، تهران پارس شرقی، باغ فیض، بهاران، جنت‌آباد جنوبی، سازمان برنامه شمالی، امیرآباد، بهجت‌آباد، تهران پارس، فدک، وحیدیه، استاد معین، شمشیری، مهرآباد جنوبی، هاشمی، کارون شمالی، راه‌آهن، مخصوص، ایران، شهید هرندی، نیروی هوایی، شکوفه، شکیب/صاحب‌الزمان، باغ آذری	۲۹	۱، ۱، ۲، ۲، ۳، ۲، ۳، ۲، ۴، ۶، ۵، ۵، ۵، ۵، ۴، ۹، ۹، ۸، ۸، ۸، ۶، ۱۱، ۱۰، ۱۰، ۹، ۱۳، ۱۲، ۱۲، ۱۱، ۱۶، ۱۴، ۱۴
خوشه پنجم: محله‌های بالاتر از متوسط	سوهانک، کن، جمهوری، قاسم‌آباد، اشراقی، سرخه‌حصار، شاهین، کیان شهر جنوبی، جوادیه، علی‌آباد شمالی، آذری، جلیلی، بهمنیار، سیزده‌آبان، شهرک دانشگاه صنعتی	۱۴	۱۳، ۱۳، ۱۱، ۵، ۱، ۱۶، ۱۶، ۱۵، ۱۴، ۲۰، ۱۹، ۱۷، ۱۷، ۲۲
خوشه ششم: محله‌های خوب	فرحزاد، کشاورز غربی/جمال‌زاده، زهتابی، اسماعیل‌آباد، شکوفه شمالی، استخر، اقدسیه، علائین، باشگاه نفت، چیتگر جنوبی	۱۰	۱۹، ۱۹، ۱۷، ۶، ۲، ۲۱، ۲۰، ۲۰، ۲۰، ۲۱، ۲۱
خوشه هفتم: محله‌های بسیار خوب	شیوا، خانی‌آباد جنوبی، امید دژبان/آبشار	۳	۵، ۷، ۴
قوی‌ترین محله	شهرک غزالی	۱	۲۱

نقشه ۴. خوشه‌بندی محله‌ها براساس مشارکت محله‌ای

بررسی میزان هم‌بستگی شاخص استفاده از خدمات اجتماعی و فرهنگی در سطح محلی با شاخص‌های قشربندی اجتماعی (قدرت اقتصادی و پایگاه اجتماعی) و تعلق محلی نشان می‌دهد هم‌بستگی معناداری میان این شاخص‌ها وجود دارد، اما رابطه و هم‌بستگی آن‌ها معکوس و منفی، و شدت آن هم ضعیف است. بدین معنا که در محله‌هایی که از قدرت اقتصادی، پایگاه اجتماعی و تعلق محلی بالاتری برخوردارند، میزان استفاده افراد از خدمات محلی کمتر از محله‌هایی است که در آن‌ها این شاخص‌ها وضعیت ضعیف و بسیار ضعیف دارند و برعکس.

جدول ۱۱. بررسی هم‌بستگی میان استفاده از خدمات محله‌ای، قدرت اقتصادی و پایگاه اجتماعی، و تعلق محلی

استفاده از خدمات اجتماعی و فرهنگی محله		
۰/۲۹-	مقدار R پیرسون	قدرت اقتصادی ساکنان محله‌ها
۰/۰۳	معناداری	
۰/۲۱	مقدار R پیرسون	پایگاه اجتماعی ساکنان محله‌ها
۰/۰۳	معناداری	
۰/۲۰۴	مقدار R پیرسون	تعلق محلی
۰/۰۴	معناداری	

اگرچه هم‌بستگی معنادار و معکوس با شدت کمی میان استفاده از خدمات محله‌ای و سایر شاخص‌ها وجود دارد، مقایسه جدول ۱۱ نشان می‌دهد که در موارد زیادی، محله‌هایی که دارای قدرت اقتصادی و پایگاه اجتماعی، و تعلق محلی پایین هستند، استفاده از خدمات هم اندک است که در خوشه‌های اول و دوم به چند مورد از آن‌ها اشاره شد. در خوشه‌های دیگر هم نمونه‌هایی دیده می‌شود؛ برای مثال، در مورد محله‌های منطقه ۱۸ که همگی از نظر قدرت اقتصادی، پایگاه اجتماعی و تعلق محلی وضعیت ضعیف دارند، در استفاده از خدمات محلی وضعیت خوب و حتی متوسط به بالا ندارند و همه محله‌های این منطقه از نظر استفاده از خدمات محله‌ای در خوشه سوم (نزدیک به متوسط) قرار گرفته‌اند.

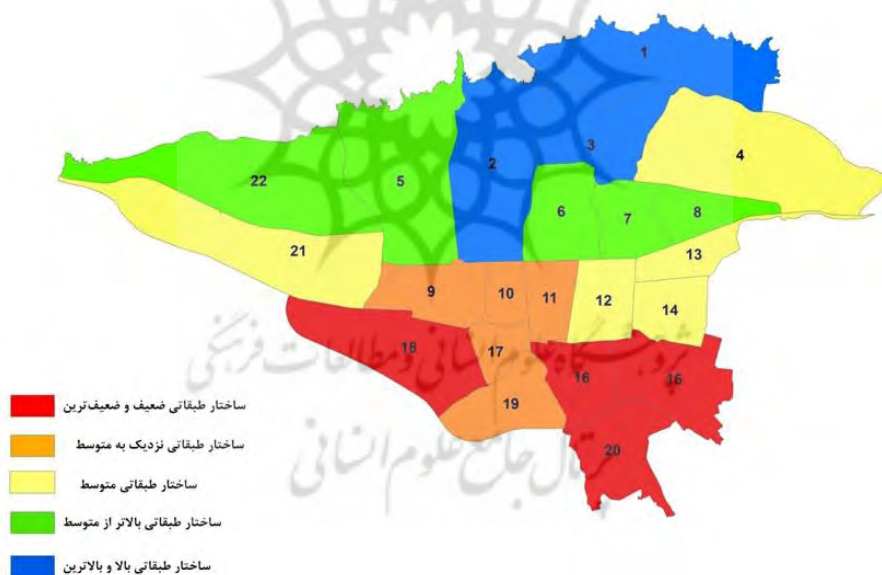
پهنه‌بندی پنج دسته مناطق تهران با اولویت ساختار قشربندی اجتماعی

با توجه به ساختار قشربندی و خوشه‌بندی محله‌ها، یک پهنه‌بندی از مناطق ۲۲گانه نیز براساس تعداد محله‌های نمونه‌ای که از این مناطق در هر خوشه قرار گرفته بودند، تهیه شد. مبنای این پهنه‌بندی ۴ شاخصی بود که برای خوشه‌بندی محله‌های به‌کار گرفته شد. چینش هر منطقه در پهنه مربوط مبتنی بر میزان اشتراک و افتراق محله‌های آن منطقه از نظر شاخص‌های چهارگانه (قدرت اقتصادی، پایگاه اجتماعی، تعلق محلی و مشارکت محله‌ای) است. هدف از ارائه ساختار قشربندی منطقه‌ای، ارائه تصویری کلی و نه لزوماً دقیق از وضعیت ساختار قشربندی مناطق ۲۲گانه تهران است که می‌توان آن را مبنای شناختی کلی برای مدیریت بهتر اقدامات و سیاست‌های اجرایی به‌شمار آورد. شایان ذکر است که در ابتدا مبنای هفت پهنه‌ای در نظر گرفته شد، اما به دلیل تنوع و تداخل محله‌ها در دو خوشه بالایی (خوب و بسیار خوب) و پایینی (بسیار ضعیف و ضعیف)، تعداد زیادی از محله‌ها درون خوشه خاصی قرار نمی‌گرفتند؛ بنابراین، دو خوشه پایینی و بالایی در هم ادغام، و از ۷ خوشه به ۵ خوشه تبدیل شدند. از سوی دیگر، در حال حاضر، در حوزه‌های پژوهشی، روال تقریباً پذیرفته‌شده‌ای در میان محققان برای نمونه‌گیری در شهر تهران مبنی بر تقسیم تهران به پنج پهنه (شمال، جنوب، مرکز، غرب و شرق) وجود دارد. بدین ترتیب، یکی از اهداف ما از انتخاب پنج گونه، فراهم کردن زمینه دقیق و تقریباً قابل قبول برای نمونه‌گیری‌های پنج پهنه‌ای بوده است. برای

رسیدن به پهنه‌بندی پنج‌گونه‌ای از مناطق، ابتدا همهٔ محله‌های مناطقی که در خوشه‌های هفت‌گانه بودند، تجمیع شدند. پنج پهنهٔ تعیین‌شده از مناطق براساس مفاهیم، ساختار طبقاتی بسیار پایین و پایین، ساختار طبقاتی نزدیک به متوسط، ساختار طبقاتی متوسط، ساختار طبقاتی بالاتر از متوسط و ساختار طبقاتی بسیار بالا و بالا تقسیم‌بندی شدند.

جدول ۱۲. پهنه‌بندی مناطق شهر تهران براساس مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی

پهنه	ویژگی پهنه از نظر شاخص ساختار قشربندی اجتماعی	مناطق
پهنهٔ اول	ساختار طبقاتی بسیار پایین و پایین	۲۰، ۱۸، ۱۶، ۱۵
پهنهٔ دوم	ساختار طبقاتی نزدیک به متوسط	۱۹، ۱۷، ۱۱، ۱۰، ۹
پهنهٔ سوم	ساختار طبقاتی متوسط	۲۱، ۱۴، ۱۳، ۱۲، ۴
پهنهٔ چهارم	ساختار طبقاتی بالاتر از متوسط	۲۲، ۸، ۷، ۶، ۵
پهنهٔ پنجم	ساختار طبقاتی بسیار بالا و بالا	۳، ۲، ۱

نقشهٔ ۵. پهنه‌بندی مناطق شهر تهران براساس ساختار قشربندی اجتماعی آن

در مجموع، ۱۸ درصد از مناطق در پهنه اول، ۲۳ درصد در پهنه دوم، ۲۳ درصد در پهنه سوم، ۲۳ درصد در پهنه چهارم و ۱۷ درصد در پهنه پنجم قرار گرفتند. شایان ذکر است که این پهنه‌بندی براساس محله‌های نمونه منطقه صورت گرفت و با توجه به داده‌های قبلی که به تفکیک شاخص‌ها ارائه شد، همه محله‌های یک منطقه دارای ساختار یکدست نیستند، اما با تقلیل و تجمیع میانگین محله‌های هر منطقه، این پهنه‌بندی به دست آمد.

بحث و نتیجه‌گیری

براساس نظریه‌های معاصر در حوزه قشربندی و طبقه اجتماعی، با توجه به پدیده جهانی شدن، رشد فرهنگ، افول و تضعیف تدریجی دولت و نهادهای مربوط به اشتغال، به ظهور نوعی نظام قشربندی منجر شد که اساساً ریشه آن فرهنگی است؛ زیرا افراد براساس خصوصیات آن، دستاوردهای خویش را انتخاب می‌کنند و متکی بر آن هستند و نمادها و سبک زندگی بیانگر نیازها و ترجیحات افراد است. واترز (۱۹۹۶) این نوع قشربندی را در جوامع معاصر - که در آن‌ها ذائقه و علائق به‌طور مداوم تغییر می‌کنند - قشربندی «منزلی عرفی» می‌نامد. در این برداشت که همسو با پدیده چرخش فرهنگی است، بر مصرف تأکید شده است و مصرف مبنای قشربندی اجتماعی تلقی می‌شود. در اینجا مصرف به‌عنوان مؤلفه‌ای در نظر گرفته می‌شود که هویت را شکل می‌دهد (فیلیس و وسترن، ۲۰۰۵). نظریه‌پردازان معاصر با نقد رویکرد صرفاً اقتصادی به مسئله طبقه و قشربندی معتقدند این مفاهیم امروزه علاوه بر منابع اقتصادی دربرگیرنده روابط اجتماعی و نمادها و هویت‌ها و نیازهای فردی هم هستند (فریدلند و موهر، ۲۰۰۵: ۵). علی‌رغم این مباحث باید اذعان کرد که اگرچه اهمیت کار به‌صورت اشتغال به‌منزله منبع مهم هویت افول کرده، هنوز عامل تعیین‌کننده رفاه مادی بیشتر مردم است (کرامپتون، ۱۳۹۶: ۵۷). از آنجا که شغل، امروزه هنوز منبع پاداش‌ها و مواهب، روابط اجتماعی و حتی شکل خاصی از مصرف است، به‌عنوان یک مؤلفه اجتماعی و فرهنگی در کنار تحصیلات و از سوی دیگر، دارایی و توان اقتصادی، نقش مهمی در ساختار قشربندی اجتماعی دارد. در این زمینه نیز باترو (۲۰۰۵) معتقد است قشربندی فضای اجتماعی روابطی است که از اخلال

خوشه‌بندی روابط اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی صورت می‌گیرد. با توجه به این مباحث، خوشه‌بندی و ساختار قشربندی اجتماعی محله‌های تهران در مطالعه حاضر انجام گرفت. ارائه تصویری روشن از ساختار قشربندی اجتماعی در جوامع به‌ویژه فضاهای شهری، به فهم بهتر بافت شهری و مسائل اجتماعی، سیاسی و فرهنگی در آن بافت‌ها کمک می‌کند. به‌دست‌آمدن این تصویر دستاوردهایی دارد که برخی از آن‌ها عبارت‌اند از: ۱. شکل‌دادن به فهم و درکی جامعه‌شناختی از شهر برمبنای واقعیت‌های اجتماعی آن، ۲. ارائه چارچوبی برای ارزشیابی برداشت‌های کلی و جافتاده در مورد مکان‌گزینی ساکنان شهر تهران براساس مؤلفه‌های اجتماعی، ۳. مبنایی برای تحلیل وجود پدیده‌های خاص اجتماعی و فرهنگی (تراکم ثروت و قدرت اقتصادی)، منزلت (پایگاه اجتماعی) و رضایت از محل زندگی (تعلق محلی) در مقابل تراکم فقر، طرد اجتماعی و نارضایتی از محل زندگی در بخش‌های مختلف و ساختارهای محلی در شهر، ۴. ایجاد زیرساختی برای نمونه‌گیری در پیمایش‌های شهری و نظرسنجی‌هایی که برای اجرای برنامه‌ها و سیاست‌های مختلف در حوزه‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی و فرهنگی ضروری‌اند، ۵. شناسایی ساختار تنوع و تکثر محله‌های شهری برمبنای مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی، ۶. شناسایی نقاط آسیب‌پذیر و کانون‌های خطر برمبنای انباشت وضعیت ضعیف و بسیار ضعیف مؤلفه‌های اجتماعی در شهر تهران و آگاه‌کردن مدیران شهری از این کانون‌های خطر ساز. به‌طور قطع، نتایج این پژوهش خلأهایی دارد، اما می‌توان آن را مبنای برنامه‌ای پژوهشی در حوزه جامعه‌شناسی شهر تهران و تقویت این حوزه مطالعاتی محسوب کرد.

مطابق نتایج، میان سه شاخص قدرت اقتصادی، پایگاه اجتماعی و تعلق محلی، هم‌بستگی مثبت و زیادی وجود دارد. از سوی دیگر، بیشتر محله‌هایی که ساکنان با قدرت اقتصادی، پایگاه اجتماعی و تعلق محلی بالا زندگی می‌کنند، در مناطق ۱، ۲ و ۳ قرار گرفته‌اند. تراکم و تجمع این گروه‌ها و اقشار اجتماعی که عموماً می‌توان آن‌ها را از طبقات اجتماعی بالای جامعه دانست، علاوه بر نشان‌دادن ساختار قشربندی اجتماعی، بیانگر نابرابری‌هایی است که در بعد فضایی (محله‌ای و منطقه‌ای) نمود پیدا کرده است. براساس مطالعات موجود در کشورهای در حال توسعه از جمله ایران، در شهرهای بزرگ، یک یا دو منطقه و در نهایت چند منطقه،

وضعیت مناسب خدمات عمومی و بالطبع شکوفایی اقتصادی و اجتماعی دارند و نقش عمده‌ای در ایجاد درآمد و تولید ملی ایفا می‌کنند. این امر به بهای عقب‌نگه‌داشتن مناطق دیگر و افزایش شکاف و نابرابری بین مناطق و نواحی تمام می‌شود (نیک‌پور و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۹). تراکم جمعیت با پایگاه اقتصادی و اجتماعی بالا و احساس رضایت زیاد از محل زندگی (با توجه به احساس تعلقی که افراد به آن دارند) در یک سو، و تراکم جمعیت با پایگاه اقتصادی و اجتماعی بسیار ضعیف و ضعیف و احساس رضایت ضعیف از محل زندگی (با توجه به احساس تعلق کم به آن در مناطق خاصی مانند ۱۵، ۱۶، ۱۷ و ۱۸ ...) در سوی دیگر، بیانگر یک واقعیت اجتماعی در محیط شهری و فضاهای شهری است و آن قطب‌بندی فضاهای شهری است. همان‌طور که گفته شد، ثروت، منزلت و رضایت، ابعاد این قطب‌بندی اجتماعی هستند. پیش‌تر اشاره شد که قشربندی و نابرابری‌های اجتماعی بر متغیرهای اجتماعی تأثیر می‌گذارد و ریشه بسیاری از مسائل اجتماعی است، اما خود معلول عوامل دیگری است. به نظر می‌رسد براساس یک برداشت عام، یک فضای اجتماعی قطب‌بندی‌شده اجتماعی در شهر تهران وجود دارد که خود مولد و موجد بسیاری از مسائل دیگر است. این قطب‌بندی از گذشته به صورت «شمال شهر، جنوب شهر» وجود داشته است. البته طی سالیان متمادی و با طرح‌های مختلف مداخله‌ای سعی شد که این قطب‌بندی از بین برود، اما متأسفانه همچنان ادامه دارد و با وضوح بیشتر مشاهده می‌شود. این داده‌ها چند پرسش اساسی ایجاد می‌کند: اقتصاد سیاسی زمین و فضا و نقش سرمایه و کسب سود از آن چقدر در بازتولید قطب‌بندی شمال-جنوب شهر تأثیرگذار بوده است؟ طرح‌های توسعه و مدیریت شهری تا چه اندازه در مسیر این اقتصاد سیاسی و بازتولید سرمایه حرکت کرده و به تداوم و بازتولید این قطب‌بندی منجر شده است؟ بازتولید این قطب‌بندی در حوزه مسائل اجتماعی به‌ویژه فقر شهری، تله‌های بازتولید فلاکت شهری، و شورش‌های اجتماعی در مناطق و محله‌های خاص شهری چقدر است؟

منابع

- تامین، ملوین (۱۳۸۸)، *جامعه‌شناسی قشربندی و نابرابری‌های اجتماعی نظری و کاربردی*، ترجمه عبدالحسین نیک‌گهر، تهران: توتیا.
- عبدی، عباس و همکاران (۱۳۸۷)، *طرح پژوهشی خوشه‌بندی محله‌های تهران*، تهران: اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی معاونت اجتماعی شهرداری تهران.
- کرامپتون، رزماری (۱۳۹۶)، *طبقه و قشربندی اجتماعی*، ترجمه هوشنگ ناییبی، تهران: نشر نی.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۹)، *جامعه‌شناسی*، ترجمه حسن چاووشیان، تهران: نشر نی.
- ناییبی، هوشنگ و عبداللهیان، حمید (۱۳۸۱)، «تبیین قشربندی اجتماعی»، *نامه علوم اجتماعی*، شماره ۲۰: ۲۰۵-۲۳۶.
- نیک‌پور، عامر؛ ملکشاهی، غلامرضا و رزقی، فاطمه (۱۳۹۴)، «بررسی و تحلیل فضایی نابرابری‌های اجتماعی در مناطق شهری با رویکرد شهر متراکم، مطالعه موردی: شهر بابل»، *مطالعات شهری*، شماره ۱۶: ۲۷-۳۸.
- Bottero, W. (2005), **Stratification: Social Division and Inequality**, Abingdon: Routledge.
- Budowski, M., and Tillmann, R. (2013), Social Stratification , in **Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research**, Greydanus, D. E., Pratt, H. D. and Patel, D. Dordrecht, R., Netherlands, Springer: 2735° 2743.
- Friedland, R., and Moher, J. (eds) (2004), **Matters of Cultural: Cultural Sociology in Practice**, Cambridge University Press: Cambridge.
- Phillips, T., and Western, M. (2005), Social Change and Social Identity: Postmodernity, Reflexive Modernisation and the Transformation of Social Identities in Australia, **In Devine F, Savage M, Scott J, and Crompton R (eds) Rethinking Class: Culture, Identities, Lifestyle**. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 85° 163.
- Waters, M. (1996), Succession in the Stratification System, **In Lee, D. and Turner, B. S. (Eds.), Conflicts about Class**, London: Longman.